

**AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRI TARIXINING FANDA
O'RGANILISHI**

Inatullayev Izzatulloxon Raxmatullo o'g'li

Yangi Asr universiteti

Tarix (magistratura)

1-kurs magistranti

Annotatsiya: *Maqolada davlatchilikning eskirgan va yangi asoslarini "Barpo etish"ning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy yo'nalishiga alohida e'tibor qaratgan buyuk qudratli ijodkor va faol hukmdor Amir Temurning o'rni va merosi haqida so'z boradi. Maqolada Sohibqiron Amir Temur nafaqat buyuk davlat arbobi va sarkarda, balki san'at, madaniyat, adabiyot va me'morchilik homiysi sifatida ham jahon tarixida ulkan iz qoldirgani ta'kidlanadi.*

Tayanch iboralar: *tarixiy meros, hukmdor Amir Temur, ijodkor, fan va madaniyat homiysi, "Temur tuzuklari" asari.*

Kirish; O'zbekiston davlatchiligi tarixidagi eng yorqin davrlardan biri o'zbek xalqining buyuk ajdodi, jahonga mashhur davlat arbobi va sarkarda Amir Temur (1336-1405) nomi va buyuk o'zgarishlari bilan bog'liq. Jahon tarixida Amir Temur va temuriylar davri alohida o'rin tutadi. Bu davr ulug' sarkarda va davlat arbobi Amir Temurning harbiy zafarlari, ulkan imperiya barpo etishi, shuningdek, uning avlodlari tomonidan ilm-fan, madaniyat va san'atning misli ko'rilmagan darajada rivojlantirilishi bilan xarakterlanadi. Ushbu davr tarixi asrlar davomida olimlar, tarixchilar va tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'lib kelgan.

Temuriylar Davri Tarixini O'rganishning Dastlabki Bosqichlari

Temuriylar davri tarixining fanda o'rganilishi Temur va temuriylarning o'z davridanoq boshlangan. Bu davrning asosiy manbalari Amir Temurning saroyida faoliyat yuritgan tarixchilar tomonidan yaratilgan. Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asari (1424-28 yillarda yozilgan), Nizomiddin Shomiyning

"Zafarnoma"si (1401-02 yillarda yozilgan) va Ibn Arabshohning "Ajoib al-maqdur fi axbori Taymur" (Temur haqidagi xabarlar taqdiralar ajoyibotlari) kabi asarlar bu davr haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Bu asarlar Temur shaxsiyati, uning harbiy yurishlari, davlat boshqaruvi va o'zaro munosabatlari haqida chuqur tushuncha beradi. Keyinchalik, Temuriy shahzoda va buyuk hukmdor Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma"si ham temuriylar tarixini, xususan, Ferganada temuriylarning hayoti va ularning Hindistonga yurishlarini o'rganishda muhim o'rin tutgan.

Yevropa Sharqshunosligida Temuriylar Davri

Yevropa fanida Temuriylar tarixiga bo'lgan qiziqish XIV asr oxiridan, ya'ni Angora jangi (1402 y.) va Temurning Usmonli imperiyasini mag'lub etishi bilan boshlangan. Bu voqea G'arbda Temurning strategik dahosi va harbiy qudratiga bo'lgan hayratni oshirdi. XIX-XX asrlarda rus, ingliz, fransuz va nemis sharqshunoslari Temuriylar davri manbalarini o'rganishga katta hissa qo'shdilar. Xususan, Vasil Bartoldning ishlari, uning "Turkiston mo'g'ullar istilosi davrida" (1900) asari Temuriylar tarixini ilmiy asosda o'rganishda muhim bosqich bo'ldi. U nafaqat yozma manbalarni, balki numizmatika (tanga), epigrafika (yozuvlar) va arxeologiya ma'lumotlarini ham o'z tadqiqotlariga jalb etdi. Shu bilan birga, Rossiya imperiyasi tomonidan O'rta Osiyoning bosib olinishi bilan birga, mahalliy arxivlar va qo'lyozmalar ham Yevropa olimlariga ochiq bo'lib, bu davrni yanada chuqur o'rganish imkonini berdi.

Sovet Davrida Temuriylar Tarixini O'rganish

Sovet davrida Temuriylar tarixi, mafkuraviy sabablarga ko'ra, murakkab davrni boshdan kechirdi. Dastlabki yillarda Temur shaxsiyati va uning imperiyasi sinfiy kurash nazariyasi doirasida, feodal bosqinchilik siyosati sifatida talqin qilindi. Biroq, keyinchalik, o'zbek olimlari A. Semyonov, I. Mo'minov, B. Ahmedov, A. Axmedov, O. Qori-Niyozov kabi tadqiqotchilarning sa'y-harakatlari bilan Temuriylar davrining madaniy, ilmiy va san'atga oid yutuqlari kengroq o'rganila boshladi. Ular Temuriylar davrida Samarqand va Hirotida yuzaga kelgan "Temuriy Uyg'onish davri" ni yorqin misollar bilan ko'rsatib berdilar. Samarqanddagi Ulug'bek rasadxonasi,

Bibi-Xonim masjidi, Shohi Zinda majmuasi kabi me'moriy yodgorliklar chuqur tadqiq etilib, ularning ilm-fan va me'morchilik tarixidagi o'rni yoritildi. Shuningdek, Temuriy shahzodalarning ilm-fan va san'at homiyligi, jumladan, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Mirxond, Xondamir kabi ulug' siymolarning ijodi ham keng o'rganildi. Temur va temuriylar davridagi O'rta Osiyo va Yaqin Sharq mamlakatlari tarixini yoritishda birlamchi manba bo'lgan, XIV-XV asrlarga oid ko'plab tarixiy asarlar mavjudligi tadqiqotchilarga qadimdan ma'lum. Amir Temurning O'rta Osiyo xalqlari oldidagi asosiy xizmati shundaki, u mamlakatdagi feodal tarqoqlik va o'zaro urushlarga chek qo'ydi, Movarounnahrni mo'g'ullar zulmidan ozod qildi va uning aholisini birlashtirib, markazlashgan kuchli davlatga asos soldi. Feodal davlat, tinchlik o'rnatdi va mamlakatni yanada rivojlantirish uchun bor kuchini sarfladi. Amir Temur tuzgan davlat o'sha davrda mavjud bo'lgan barcha ijtimoiy qatlamlarga asoslanib, qonuniylik asosida boshqarildi. Temur mamlakatda qonunlar ustunligini ta'minladi. Uning davrida hamma – vazir ham, amir ham, savdogar ham, oddiy odam ham qonun oldida teng edi. Mamlakatda o'rnatilgan tinchlik va osoyishtalik qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik, savdo-sotiq, ilm-fan va madaniyatning rivojlanishiga zamin yaratdi. Qisqa vaqt ichida Movarounnahr va Turkiston ilm-fan va madaniyat rivojlangan davlatga aylandi. [1]. Sohibqiron Amir Temur avlodlariga abadul-abad qoldirgan tarixiy meros, uni o'rganish va amalda qo'llash imkoniyatlari O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiyot va ijtimoiy-siyosiy hayotdagi islohotlar qiyinchiliklariga bardosh berishga xizmat qiluvchi yetakchi yulduz va ma'naviy tayanch bo'lib xizmat qilmoqda. yaqin o'tkan yillarda. Amir Temur tarixda buyuk ijodkor, fan va madaniyat homiysi sifatida qoldi. Ko'p yillik feodal tarqoqlik va notinchliklar natijasida vayron bo'lgan xalq xo'jaligini tiklash, shaharlarni qayta tiklashda katta tashabbus va fidoyilik ko'rsatdi.

Tarix nafaqat yozma manbalarda, balki me'moriy yodgorliklarda ham bu buyuk shaxsning ulkan ijodiy faoliyatining ko'plab dalillarini saqlab qolgan, akademik I.M. Mo'minova, davr talabi edi [2].

Mashhur tarixchi A.Yu. Yakubovskiy bolaligidan turkiy va fors tilini bilgan Temur o'qimishli inson taassurotini qoldirganini yozgan. U, ayniqsa, "hikoya

o'quvchilari" tomonidan tarixga oid asarlarni o'qishni tinglashni yaxshi ko'rardi va barcha bilimlarni, ayniqsa amaliy foydalanish mumkin bo'lsa - matematika, astronomiya, tibbiyotni qadrlardi, lekin u eng muhimi arxitekturaga qiziqardi. Zamondoshlar Amir Temurni tarix, adabiyot, ilm-fan va san'atga mehr qo'ygan, ularning ravnaqi va ravnaqi yo'lida barcha ishlarni qilgan, barcha ishlarini olimu donishmandlar bilan muvofiqlashtirgan donishmand davlat arbobi sifatida ta'riflaydilar. U ortda ajoyib ma'naviy meros qoldirdi. Muallifi Amir Temurning o'zi bo'lgan "Temur tuzuklari" asari qimmatli tarixiy hujjat bo'lgan qoidalar majmui uning farzandlariga qoldirgan siyosiy vasiyatidir. Tarixchi olim Lengli bu tarixiy obidaning ahamiyatini yuksak baholab, shunday deydi: "Temur o'z vorisiga imperiya bilan bir qatorda undan ham qimmatli ne'mat – uni asrab-avaylash san'atini topshirdi". «Kodeks»ni rus tiliga tarjima qilish 1892 yilda Toshkent qizlar gimnaziyasining o'qituvchilari A.G. Zayonchakovskaya va S.A. Pronevskiy (birinchi qism) va erkaklar gimnaziyasi o'quvchilari D. Roitman va V. Stepanovlar A.F. Pronevskiy. Birinchi marta rus tilida nashriyotchi N. Ostroumov tomonidan "Pravoslav suhbatdoshi" jurnalida nashr etilgan. Rus tiliga bu tarjima frantsuz tilidan amalga oshirilgan (original turkiy tilda yozilgan, keyin fors tiliga tarjima qilingan) [3]. "Temur tuzuklari" ikki qismdan iborat: I. "Temur tuzuklari"; II. "Temur tuzumi. Rejalar va korxonalar." Kodekslarda Temur o'zini tutishda ham, davlat boshqaruvida ham yo'l-yo'riq ko'rsatgan 12 qoidani belgilab beradi. Temur bu qoidalar haqida shunday yozgan edi: "Ularning ahamiyatini men ulardan o'rganganimdan ko'ra ko'proq isbotlay olmaydi: ular menga hokimiyatga erishishimga, davlatlarni zabt etishimga, zabtlarimni mustahkamlashimga va taxtga munosib bo'lishimga yordam berdilar". «Temur tuzuklari»da hukmdor davlatni boshqarishda amal qilishi lozim bo'lgan butun bir qator «qarorlar» (yoki qoidalar) mavjud». "Kodeks"ning ikkinchi qismi – "Temur nizomi" Temurning davlatni, armiyani va xalqni to'g'ri boshqarish uchun nimalarga yo'l-yo'riq ko'rsatish kerakligi haqidagi mulohazalari bilan boshlanadi. Amir Temur hukmronligining so'nggi yillarida u tuzgan ulkan saltanat tarkibiga Movarounnahr, Xorazm, Afg'oniston, Hindistonning bir qismi, Kaspiybo'yi mintaqalari, Eron, Iroq, Zaqafqaziya va G'arbiy Osiyoning bir qator mamlakatlari

kirgan. Uning ko‘plab yurish va istilolar natijasida vujudga kelgan davlati nafaqat kuchli harbiy qudrati, balki dono faoliyati tufayli ham yaxlit bir butun bo‘ldi. davlatchilik va iqtisodiy siyosatni markazlashtirishga qaratilgan.

Tarixchilarning yozishicha, Temur buyuk saltanat hukmdori bo‘lgan, uni dunyo hukmdori deb atashgan, lekin uning o‘zi ham “kuch kuchda emas, adolatda” degan haqiqatni chuqur anglagan. Xorijlik tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, “Amir Temur tarixga buyuk davlat arbobi, diplomat va xayrixoh sifatida kirdi. O‘zbek xalqining bu atoqli farzandi shaxsi bugungi kungacha tarixchilarda katta qiziqish uyg‘otib kelmoqda. Shubhasiz, bu buyuk tarixiy shaxsdir”. Bir qator nashrlar, xususan, “uning san’at va me’morchilik homiysi sifatidagi merosi katta taassurot qoldirganini ta’kidlaydi. Uning “Qudratimizga shubha qilsang, binolarimizga qarang” degan iqtibos bir necha yuz yillardan keyin ham Amir Temur va uning avlodlari davrida qurilgan ajoyib me’moriy inshootlar devorlarida o‘z aksini topmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. [Elektron resurs]. Kirish rejimi: <https://xreferatcom/35/7437-1-amir-temsh-istoricheskaya-lichnost.html/> (kirish sanasi: 11/01/2018).
2. Mo‘minov I. Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixidagi o‘rni va o‘rni. Toshkent. Fan, 1968 yil.
3. [Elektron resurs]. Kirish rejimi: <https://nuz.uz> > My Uzbeks/ (kirish sanasi: 31.10.2018).
4. [Elektron resurs]. Kirish rejimi: <https://www.samuzinfo.net/> (kirish sanasi: 11/05/2018).